

Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları No: 3

AKADEMİDE FELSEFE HİKMET VE DİN

Abdullah KAHRAMAN
Ahmet ASLAN
Ahmet Erhan ŞEKERCİ
Ahmet İNAM
Ali AKPINAR
Ali DURUSOY
Ali KABAN
Bedri GENCER
Bilal KEMİKLİ
Burhanettin TATAR
Cağfer KARADAŞ
Celal TÜRER
Dilaver GÜRER
Durmuş GÜNAY
Ejder OKUMUŞ
Erdal BAYKAN

Gürbüz DENİZ
H.Ömer ÖZDEN
Hasan MEYDAN
Hüsamettin ERDEM
Hüseyin KARAMAN
Hüseyin YILMAZ
İlhan KUTLUER
İlyas ÇELEBİ
İsmail ÇALIŞKAN
İsmail DEMİREZEN
Mehmet ERDOĞAN
Mehmet Nadir ÖZDEMİR
Mehmet VURAL
Metin ÖZDEMİR
Muharrem HAFİZ
Muhit MERT

Murat DEMİRKOL
Murtaza KORLAELÇİ
Mustafa GENCER
Mustafa TEKİN
Necati ÖNER
Necdet SUBAŞI
Osman KABAKÇILI
Ömer Mahir ALPER
Ramzan ALTINTAŞ
Rasim ÖZDENÖREN
Süleyman Hayri BOLAY
Şafak URAL
Şamil ÖCAL
Taha AKYOL
Turan KOÇ

EDİTÖR

Prof. Dr. Bayram Ali ÇETİNKAYA

EDİTÖR YARDIMCILARI

Yrd. Doç. Dr. Harun SAVUT
Yrd. Doç. Dr. Hasan MEYDAN

ZONGULDAK 2014

www.beun.edu.tr

HİKMET – FELSEFE İLİŞKİSİ

Konumuza, hikmet kelimesinin lügat anlamlarını belirterek başlamanın uygun olacağını düşünüyorum. Kelime anlamıyla hikmet: 1- Hakka uygun söz, felsefe, ilim, adalet.¹ 2- Felsefe, adalet, ilim, bilim, peygamberlik, K.Kerim, İncil, veciz söz.² 3- Varlıkların ve eşyanın hakikatlerine ait marifet. Gizli sebep, gizli kaynak...³ 4- Hâkimlik, bilgelik; Cenabı Hak'ın her şeyi yerli yerine yaratma, her şeyi layık olduğu yere koyma sırrı, âlemin insanlar tarafından anlaşılmayan gizli amacı; bir şeyin oluşundaki akıl erdirilmeyen gizli sebep.⁴

Hikmet kelimesinin Fransızca karşılığına baktığımız zaman şunları görüyoruz. Hikmet = Philosophie, sagesse, prudence, Rason, science, savoir, Connaissance des choses, profession de médecin.⁵

Hikmet kelimesinin karşılığından biri olan Fransızca sagesse kelimesinin bazı lügat anlamlarını da şöyle sıralayabiliriz: 1- Olayların doğru bilgisi, felsefe, kalite.⁶ 2- Eski Yunanda felsefenin ismi.⁷ 3- Akıllı olanın karakteri; kendisiyle zihindeki iyi ve iyi olmayan şeyleri ayırt ettiğimiz bilgi; ölçü, iç olgunluğun işareti.⁸ 4- Felsefenin en eski ismi Hikmet (sagesse) manevî hayattır. Bilmeyle yapma arasındaki zorunlu özdeşliğin var olduğu tek şeydir.⁹

Elmalılı Muhammet Hamdi YAZIR (1877-1942)'ın ifade ettiği gibi hikmet kelimesi “hüküm, hükümet ve sağlamlaştırmak demek olan ihkâm manaları ile ilişkili olarak master ve isim olur. (...) Master olması bakımından, aslında kötülükleri ortadan kaldırmak, iyilikleri elde etmek manası vardır. (...) Her nerede kötülüğü gidermek iyilikleri elde etmek varsa işte orada hikmet manası vardır. (...) Bir şeyin içinde gizlenen ve sonuç bakımından ortaya çıkacak olan fayda ve iyiliğe o şeyin hükmü ve hikmeti denilir ki, hikmetin birçok anlamından biri de budur. (...) Hikmet denildiği zaman, mutlaka ya bir sebep sonuç ilişkisi veya daha genel olarak bir sebebin nedeni ve buna benzer gerekçeli bir mana söz konusudur. Yani hikmet, kesinlikle sonucun sebebe irca edilmesi, tutarlı ve sağlam bir ilişki anlamı ifade eder. Bilimsel veya ameli herhangi bir doğru karara da hikmet denilir. (...) En genel anlamda hikmet, fayda, yarar ve ihkâm anlamlarından dolayı her güzel bilginin ve her faydalı işin ismi olmuştur. (...)

1 Müncid, Beyrut, 1927, s. 146.

2 El-Mevarid, Çev. Mevlüt Sarı, İstanbul, 1980, s. 331.

3 Muhammed Salâhî, *Kamus-ı Osmanî*, İstanbul, 1329, s. 1152.

4 İlhan Ayverdi, *Misallî Türkçe Sözlük*, C. I, İstanbul, 2005, s. 1270.

5 Abdel-Nour, *Dictionnaire Arabe-Français*, Beyrut, 1986, s. 422.

6 Paul Robert, *Dictionnaire Alphabétique et Analogique de la langue Française*, Paris, 1974, 1594.

7 André Lalande, *Vocabulaire Technique et Critique de la philosophie*, Paris, 1980, s. 941.

8 Paul Foulquié, *Dictionnaire de la langue philosophique*, Paris, 1992, s. 650.

9 Armand Cuviller, *Nouveau Vocabulaire Philosophique*, Paris, 1970, s. 164.

Bir işi körü körüne değil de, önünü sonunu düşünerek ve ondan doğacak bütün tehlikeleri bertaraf etmeyi gözeterek yapmak demektir. Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki; hem ilim, hem iş yapmak hikmetin en esası manasını teşkil eder”.¹⁰

Mâtürîdî (Ö.333/944)’nin hikmet kavramına verdiği manaların bazıları şöyledir: “Hikmet Kur’an bilgisi ve onun tefsiridir. (...) Kendisiyle eşyanın hakikati görülen nur, kendisi ile her şeyin idrak edildiği hidayet. Hikmet, her şeyde doğruya isabettir. Bununla bütün şerlerden korunulur ve bütün hayırlara ulaşılır. (...) Hikmet sünnettir. Ona sınıksız sarılanlar kurtulur, ondan uzaklaşanlar, şaşırır. Hikmet, doğru olarak her şeyi yerli yerine koymak; her hakkı sahibine vermektir”.¹¹

Fahreddin er-Râzî (~ 1149-1210)’ye göre “hikmet, söz ve amelde isabet etmektir. Ancak bu iki özelliği kendisinde bulunduran insana hakîm denilir. (...) Hikmet, sanki cehalet ve hatadan alıkoyan şey demektir. Hikmetin meydana gelmesi, ancak söz ve fiilde isabet etmek, her şeyi yerli yerine koymakla olur”.¹²

Etienne Gilson (1884-1978)’un Roger Bacon (1214-1294)’dan aktarımı ile hikmet (sagesse) şöyledir: “Hiyerarşik bir şekilde sıralandırılmış bilimlerin tümüdür, bunların her biri, ilkelerini kendilerinden bir üstte bulunan bilimlerden alır ve hepsi birlikte ilk ilkelerini vahiyden elde eder. Tanrı hikmetini ilk önce Peygamberlere bildirmiştir; demek ki bu hikmet bütüncül olarak Kutsal Metinde yer almaktadır. (...) Kutsal metne sahip olan, bütün hikmete sahip demektir. Bütün hikmet, hukuk ve felsefeyle açıklanmak üzere Kutsal Metindedir”.¹³

Petrarca (1304-1374)’nın hikmet hakkındaki görüşlerinden birisi şöyledir: “Hikmet, aşkını haber verir; kim ki onu arzularsa onu sevmekle elde eder. (...) Sevgin gerçekse ve sevdiğin hikmet gerçekse, o zaman gerçek bir filozof olursun. Fakat bu gerçek hikmeti ancak arınmış ve dindar ruhlar anlayabilir ve sevebilir. Hikmet dindarlıktır.”¹⁴

Elmalılı M.Hamdi Yazır hikmet kelimesine verilen bazı anlamları şöyle sıralıyor:

1. Hikmet “ilim ve amelde hak ve sevaba isabet için en büyük bir haslet ve bu, ilm-i ledüm (Hak katında gelen bilgi) görünenin ötesini gösteren ve zahir ve batında hatadan ve zarardan koruyan bir ilâhî rahmet, bir ayn-i yakîn (gözle görerek kazanılan kesin bilgi)”dir.¹⁵
2. Sözde ve fiilde doğruyu tutma. Yalnızca sözde doğru söylemek tek başına hikmet olmadığı gibi, yalnızca işi doğru yapmak da hikmet değildir.¹⁶
3. Bilmek bildiğiyle amel etmektir; hikmet ilim ile sanatın birleşmesidir.

10 Elmalılı M.Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Sadeleştirenler: Doç.Dr. İsmail Karaçam ve ekibi, C. 2, İstanbul, Tarihsiz, s.204-205.

11 Mâtürîdî, *Te’vilatü Ehl-i Sünnet*, Tahkik: Fatma Yusuf el-Hiyemî, C. I, Şam, 2003, s. 227.

12 Fahreddin Râzî, *Tefsir-i Kebir*, Çev. Prof. Dr. Suat Yıldırım ve arkadaşları, İstanbul, 2007, ss. 555 -700

13 Etienne Gilson, *Orta Çağda Felsefe*, Çev. Ayşe Meral, İstanbul, 2007, s. 555.

14 A.g.e. s. 700.

15 Elmalılı M.Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, sadeleştirenler: Doç.Dr. İsmail Karaçam ve arkadaşları, C. 3, İstanbul, Tarihsiz, s. 82.

16 A.g.e. C. 2, s. 205.

4. Hikmet, ilim ve fıkıh demektir. Aslında fıkıh kelimesiyle hikmet kelimesi birbirinin benzeri gibidir. Şunun hikmeti veya fıkıh şudur demek yerine, fıkıh şudur da denilebilir.¹⁷
5. Hikmet, varlıkların özündeki manaları anlamaktır. Her bilgi hikmet olmaz, işin özünü kavramak da şarttır. Kur'an-ı Kerim'in birçok yerinde hikmet kavramı Peygamberlik kavramıyla birlikte bulunmaktadır. Peygamberlik hem ilmi, hem de amelî yönden ilâhî ihsan eseri olan hikmetin en yüksek mertebesidir. Ancak İbn Rüşd (1126-1198)'e göre her peygamber hâkimdir, fakat her hâkim peygamber değildir.¹⁸
6. Hikmet Allah'ın emrini anlamaktır.
7. Hikmet icat demektir. Fahreddin Razî'ye göre, Allah'ın hikmeti her zaman ve her yerde, kulların yararına olacak şeyler yaratması demek olduğu gibi, kulların davranış ve eserlerinde de böyledir. İnsanların hikmeti ise sünnetullah denilen kâinat düzenini anlayıp ona göre keşif ve icatlarda bulunmak demektir".¹⁹
8. Hikmet, varlık düzeninde her şeyi yerli yerince koymak demektir.
9. Hikmet, güzel ve doğru işlere yönelmektir.
10. Hikmet, siyasette insanın gücü yettiği kadarıyla yüce yaratıcıya benzemeye çalışmasıdır. Bu da, ilmini bilgisizlikten, icraatını zulüm ve haksızlıktan, ikram ve ihsanını cimrilikten, hoşgörüsünü bunaklıktan temizlemekle mümkündür.²⁰
11. Hikmet, Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanmaktır. İlâhî hikmetin içinde ne kuru bir nazarî bilgi, ne de tesadüfe dayanan bir hareket, bir oluş vardır. Tesadüf nazariyesi daima bilgisizlik nazariyesidir. Varlığın başlangıcı hakkında tesadüfe düşmekten kurtulamayan tabiat nazariyesi, tabiatın kendisinin ilk başlangıç ve ilk sebep olduğunu iddia eden görüş, her yönüyle ilim dışıdır ve bir cehalet nazariyesidir.²¹ Âlemde görülen hikmet, mutlak hâkim olan Allah'ın güç ve hikmetine şahittir. İnsandaki hikmetin temeli de O'na iman etmek, O'nu tanımaktır. İnsan hikmetinin amacı, Allah'ın kurduğu düzendeki incelikleri, o düzenin kanun ve kurallarını, sebep sonuç ilişkisini anlamaya çalışmak, buna uygun davranmak O'nun ahlâkıyla ahlâklanmak ve her işinde doğru ve faydalı olanı yapmaktır.

"İnsanlarda hikmetin başı olan akıl, yalnızca ilâhî bir ihsan olduğu gibi, şeref ve güç kaynağı olan kalp de yine ilâhî bir ihsandır. Bunlar doğrudan doğruya Allah'a dayanırken, bunların fiilleri olan fiil ve hareketler de kesb (kazanım, çalışma) sebeplerine bağlı olarak hem doğrudan doğruya, hem dolaylı olarak yine ilâhî ihsan eseridir. (...) Her akıl sahibinin kendi akıl derecesine göre hikmetten bir hissesi vardır. Her zaman insanoğlu, şeytanî telkin ile rahmanî telkini anlayıp ayırt edebilmek için, işin başlangıcında aklını ve düşüncesini uyanık tutmak zorundadır. Daha sonra bu düşünce ve o hikmet, ilâhî feyzin de yardımıyla insanda bir meleke oluşturur ve nihayet insan derecesine göre, ilâhî ahlâk ile ahlâklanır. Pratik akıl gelişir, kuvvetlenir, dolayısıyla bildiği ve yaptığı şeyler gerçekten ve doğruluktan

17 A.g.e. s. 206.

18 A.g.e. s. 207-208.

19 A.g.e. s. 208-209.

20 A.g.e. s. 210.

21 A.g.e. s. 211.

şaşmaz olur. Şu halde düşünceyle pratik, bilgiye sebep olması bakımından, hikmetin ön şartı sayılabilir. Bunun için nazarî ilim, hikmetin başlangıcı sayılarak nazarî hikmet adını almıştır. Lakin yalnızca nazarî bilgiye saplanıp kalmak, yolunu şeytana kestirmek demektir; bu olsa olsa filozofluktur. Yani hikmetin kendisini değil, hikmetin lafını etmektir. Sırf felsefeyle uğraşmanın ayıp sayılması da bundandır. Bunların pek çoğunun sözü işine uymaz. O zaman sözü doğru ise, yaptığı yanlış; yaptığı doğru ise söylediği yanlış olacağından, bunların varlıkları bir çelişki ortaya koyar. Bu tutumları yalnızca kendilerini perişan etmekle kalmaz, başkalarını da yoldan çıkarır, şeytan ve şeytanlık kavramı kapsamı içine girerler. (...) Allah Teâlâ bile kâinatı bilip de yaratmasaydı, hikmeti mevcut olmazdı. Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanmak sözü de bu noktada çok önemlidir.²² (...) Bundan dolayı, ilim ile ameli, hikmetin bir çeşidi gibi değil birer parçası olarak kabul etmek gerekir. Yani hikmet denilen şey, ya gerçek bilgi, ya da doğru hareket değil; doğru bilgi ile doğru hareketin bütünüdür. (...) Aslında nazarî anlamda hikmet objektif ve sübjektif yönleriyle varlıktaki ilâhî kanunların akış şeklini gözlem konusu yapmak ve onlardan düşünüp bir sonuç çıkarmaktan meydana gelir. Kâinat bir hikmet kitabıdır. Kur'an ise bu hikmetin ilâhî dille oluşumunu anlatır ve hatırlatır. Kâinat bir hâl, Kur'an ise bu hâlin başı ve sonucudur; akıl sahipleri şimdiki hâli görüp, öncesini ve sonrasını da akılla kavramaya çalışmalı ve böylece hikmete ermelidir. (...) Hikmetin başı ve başlangıcı varlıklara dikkatli bir gözle bakabilmek, tanıyabilmek, kavrayıp üzerinde düşünebilmek ve bir sonuca varabilmektir".²³

12. Hikmet, Allah'ın emirlerini düşünmek ve ona uymaktır.

13. Hikmet bir nurdur ki, vesvese ile gerçek makam arasındaki fark bununla kestirilir.

14. Hikmet doğru ve hızlı karar verebilmektir. Hikmet doğruya iletmehtir.

15. Hikmet sebepsiz işarettir. Bütün hallere hakkı tanık tutmaktır.

16. Hikmet din ve dünya düzenidir. Ledünnî bir ilimdir.²⁴

17. İlim ve amelde hakkı vechile bilme, diğer bir ifadeyle sözde ve işlerde tam bir isabet demektir.²⁵

Daha önce de kısaca belirttiğimiz hikmet kelimesi küllî bir kavramdır ve a prioridir. İnsanın icat ettiği bir kavram değildir. Hikmet kavramı tektir. Ancak bu küllî kavrama verilen manalar çeşitlidir. Yukarıda belirtmeye çalıştığımız anlamları toplu olarak belirtirsek şunları söyleyebiliriz: "Sağlam bilgi, güzel huy, faydalı sanat, herkesin faydasına olan hizmet, sebep ve sebebiyet, bir kötülüğü önlemek için yapılan herhangi bir şey, ibret ve ders almayı gerektiren herhangi bir söz ve nasihat, tuhaf bir şeyin sırrını anlamaya yönelik çaba, peygamberlik, sağlam gelenekler, Allah'ın değişmez kanunları, peygamberin sünnetleri, şariat, din, kitap, Kur'an, İncil".²⁶

22 A.g.e. s. 213.

23 A.g.e. s. 214.

24 A.g.e. s. 215.

25 Elmalılı M.Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Meali*, Hazırlayanlar: Selahaddin Kaya ve Arkadaşları, İstanbul, Tarihsiz, s. 19.

26 Elmalılı M.Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Sadeleştirenler: Doç. Dr. İsmail Karaçam ve Arkadaşları, İstanbul, Tarihsiz, s.216.

Hikmet kelimesinin önemi Kur'an'da şöyle ifade ediliyor: "Allah hikmeti dilediğine verir, hikmet verilene ise pek çok hayır verilmiş demektir. Bunu ancak üstün akıllılar anlar".²⁷ "İnsanları Rabbinin yoluna hikmet ile ve güzel sözlerle davet et. Onlarla en güzel şekilde mücadele yap".²⁸ "Allah ona kitabı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncili öğretecek".²⁹ (... Allah'ın üzerinizdeki nimetini ve size öğüt vermek için indirdiği kitap ve hikmeti hatırlayın...).³⁰ "Şüphesiz ki biz Lokman'a Allah'a şükret diye hikmet verdik...".³¹ "Andolsun ki Allah, insanlara ayetlerini okuyan, onları arıtan, onlara kitap ve hikmeti öğreten, kendilerinden bir peygamber göndermekle iyilikte bulunmuştur...".³² "Evlerinizde okunan Allah'ın ayetlerini ve hikmeti aklınızdan çıkarmayın. Muhakkak ki Allah, Latiftir, Habirdir."³³ "Hem mülkünü kuvvetlendirmiştik, hem de kendisine hikmet ve hakkı batıldan ayırt etme hassası vermiştik".³⁴ "Muhakkak ki İsa, mucizelerle geldiği vakit şöyle dedi: "Hakkında ihtilaf edip durduğunuz şeylerin bazısını açıklamak için size hikmet (peygamberlik) ve kitapla geldim. Allah'tan korkun bana itaat edin".³⁵ "(Bunlar) gayeye isabetin en yüksek derecesine erişmiş bir hikmettir. Fakat uyarılar fayda vermiyor".³⁶ "O Allah'tır ki, ümmiler içinden bir peygamber gönderdi. Üzerlerine O'nun ayetlerini okuyor ve onları temize çıkarıp, fikirlerini açıyor, kendilerine kitap ve hikmet öğretiyor. Hâlbuki bundan önce onlar açık bir sapıklık içindeydiler".³⁷ "Ey Rabbimiz, hem de onlara içlerinden öyle bir peygamber gönder ki, üzerlerine kitabı ve hikmeti öğretsin...".³⁸ "... Allah, sana kitabı ve hikmeti indirmekte ve bilmediklerini sana öğretmektedir. Hem senin üzerinde Allah'ın lütuf ve nimeti çok büyüktür".³⁹ "Hani seni Ruh'u'l-Kudüs (Cebrail) ile desteklemiştim. Hem beşikte hem yetişkin iken insanlara konuşuyordun. Hani sana kitabı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncili öğrettim...".⁴⁰ "Lût'a da bir hikmet ve bir ilim verdik. O'nu, kötülükler yapmakta olan o memleketten kurtardık...".⁴¹ "... Derken Rabbim bana hikmet (hüküm) ihsan etti ve beni peygamberlerden yaptı".⁴² "Rabbim bana bir hüküm (hikmet) ihsan et ve beni Salihlere kat".⁴³ "Vakta ki (Musa) rüştüne erip olgunlaşınca, biz ona hüküm (hikmet) ve ilim verdik. İşte biz, güzel iş yapanları böyle mükâfatlandırırız".⁴⁴ "...Evet, hiç şüphesiz biz, İbrahim soyuna kitap ve hikmet verdik, hem de büyük büyük bir mülk verdik".⁴⁵

27 Bakara, 2/269.

28 Nahl, 16/125.

29 Ali İmran 3/48.

30 Bakara, 2/231.

31 Lokman 31/12.

32 Ali İmran, 3/164.

33 Ahzap, 33/34.

34 Sad, 38/20.

35 Zuhurf, 43/63.

36 Kamer, 54/5.

37 Cum'a, 62/2.

38 Bakara, 2/129.

39 Nisa, 4/113.

40 Maide, 5/110.

41 Enbiya, 21/74.

42 Şuara, 26/21.

43 Şara, 26/ 83.

44 Kasas, 28/14.

45 Nisa, 4/54

Kur'an'da geçen hikmet kelimesi dört türlü tefsir edilmiştir: a) Kur'an'ın öğütleri anlamına, b) Anlamak ve bilmek anlamına, c) Nübüvvet peygamberlik anlamına, d) İnce sırlarıyla Kur'an anlamına.

Elmalılı'nın ifadesiyle bu tariflerin toplamından üç farklı tefsir şekli ortaya çıkar: a) Faydalı amele götüren bilgi; b) Bilgiye dayalı olarak ortaya konan faydalı amel; c) İlimde ve ameldeki ihkâm (sağlamlık).⁴⁶

Peygamber Efendimiz, hikmetin önemini bazı hadis-i şeriflerinde şöyle belirtiyor: “Hikmet kelimesi, müminin yitiğidir; onu nerede bulursa, o müminin kendisi onu almaya daha layıktır”.⁴⁷ Hadiste geçen “nerde bulursa” ifadesi, hikmetli sözün sahibine bakılmaksızın, sözün alınmasına işaret etmektedir. Mümin kişinin hikmetli söze, kendi yitik malı kadar önem vermesi, onu arayıp bulması, bulunca da herkesten önce alması gerekir.

Peygamber Efendimiz diğer bir hadis-i şerifinde şöyle buyurmuştur: “İki kimseden başkasına gıpta olunmaz: Biri şu kimsedir: Allah ona mal vermiş; hem de o malı hak yolunda harcayıp tüketmeye yetecek kudret bahşetmiştir. İkincisi de şu kimsedir: Allah ona hikmet ihsan etmiş, o da bu ilim ve hikmetle hükmetmekte ve onu başkalarına da öğretmektedir”.⁴⁸ Başka bir hadis-i şerifinde Peygamber Efendimiz şöyle buyurmaktadır: “Muhakkak hikmet, şerefli adamın şerefini artırır, köleleri de melekler seviyesine yükseltir”.⁴⁹

Peygamber Efendimizin hikmetle beraber düşünceye verdiği ehemmiyeti ise şu hadis-i şerifte açık olarak görürüz: “Bir saat düşünmek, bir yıl ibadet etmekten – diğer bir ifadeyle – 60 yıl ibadetten hayırlıdır”.⁵⁰

Buraya kadar açıklamaya çalıştığımız hikmetile felsefe arasındaki ilişki hakkında bazı düşünürlerin görüşleri şöyledir: İskenderiyeli Clemens (150-215)'e göre “Felsefenin gayesi hikmeti bulmaktır. Felsefe, İlâhî ve beşerî şeylerin nedenlerinin bilimi olan hikmetin uygulanmasıdır. Böylece hikmet felsefenin efendisi olur. Hristiyan hikmeti için felsefe, haddini bildiği ölçüde yararlı bir hazırlıktır. Felsefe, çok değişik ekollerin ulaştıkları adaletin ve dindarlığın öğretisidir. Platon'un bütün felsefesi dindarlığa yöneliktir”.⁵¹

Paganların hikmetsizlikten dolayı sahte dinleri ve dinsizlikten dolayı sahte hikmetleri kabul ettiklerini, bunun tek çaresinin ise hem gerçek dine hem de gerçek felsefeye açılan tek tanrıculığı kabul etmek olduğunu ifade eden Lactantius (260-325) bu hususta şöyle diyor: “Tanrı'nın vahiyle indirdiğini hakikati bilmeyen ya da iman yoluyla hakikati kabul etmeyen hiçbir kimse felsefî sistemlerdeki doğruları yanlışlardan ayıramaz. Doğru felsefe, iman temelleri üzerine kurulmuş eklektik bir felsefedir. Nasıl bir şeyi yapan onu gerektiği gibi bilirse her şeyi yaratan Tanrı da her şeyi daha iyi bilir. Öyle ise vahiyle bizlere bir şeyler öğretmeye tenezzül eden Tanrı'nın öğütlerine kulak verelim”.⁵²

46 Elmalılı M.Hamdi Yazır, A.g.e. s. 217.

47 Sünen-i Tirmizi, çev. Osman Mullamehmetoğlu, C.4, İstanbul, Tarihsiz, s. 425; Sünen-i İbn Mace, Çev. Haydar Hatipoğlu, C. 10, İstanbul, Tarihsiz, s. 443.

48 Sahih-i Buharî ve Tercümesi, Çev. Mehmet Sofuoğlu, C. 3, İstanbul, 1987, s. 1334; C. 5, İstanbul, 1989, s. 6993.

49 Gazâlî, *İhyau Ulumi'd-din*, Çev. Ahmet Serdaroğlu, C. I, İstanbul, 2011, s.17.

50 Aclûnî, *Keşfü'l-Hafa ve Müzîlû'l-İlbas, Amma İştehera Mine'l-Ehadis Âlâ Elsinetinnas*, C. I, Beyrut, 1351, s. 310.

51 Etienne Gilson, *Orta Çağda Felsefe*, Çev. Ayşe Meral, İstanbul, 2007, s.52.

52 Etienne Gilson, *Orta Çağ Felsefesinin Ruhu*, Çev. Şamil Öçal, İstanbul, 2004, s.57.

Abdüllatif Harputî (1842-1916)'ye göre İslâm dini hikmet binası üzerine kurulmuştur. Kur'an-ı Kerimdeki hikmetle ilgili ayetler açık bir delildir. Kimi İslâm âlimlerince hikmet (felsefe) Kur'an'a şerh kılınmış, bundan elde edilen hakikatlerle kelâm ehli Kur'an'ın sırlarını açıklamışlardır. Yeni hikmetin gelişmesiyle, "hikmetin şeriatın kaynağı olduğu hakikati unutulmuş, hikmet ile din arasında bir bîganelik (yabancılık) girmiş, bu biganeleğin din ve dünyada maddî ve manevî büyük zararları görülmüş, dünyaca düçar olduğumuz fakir ve zaruretten başka dinde de gençlerimizin ve avamımızın akide-i diniyesinde hayretler, delaletler tahaddüs etmeye (ortaya çıkmaya) başlamış, din âlimlerinin ekserisi hikmet hakikatlerinden gafil olduğu ve hikmet şinaslardan (felsefe âlimlerinden) pek çokları da şeriatın sırlarına cahil bulunduğu cihetle, aralarında çözümü müşkül bir kör kavgası meydana gelmiştir."⁵³

Hikmet-Felsefe ilişkisinin daha iyi anlaşılması için, felsefe ve filozof kelimelerinin açıklanması da gerekir gibi görünmektedir. Bilindiği gibi Latinceyle philosophia şeklinde yazılan felsefe kelimesi etimolojik yönüyle iki kısımdan oluşmaktadır: Phila, sevgi, sophia, hikmet (bilgelik) ve bilgi.⁵⁴ Bu durumda philosophia (felsefe) kelimesi hikmet sevgisi anlamını taşımaktadır. Philosophia kelimesini ilk defa kullananın Platon (427-347) olduğu rivayet edilmektedir.⁵⁵

Latinceyle phiosophus şeklinde yazılan filozof kelimesi de etimolojik yönüyle iki kısımdan oluşmaktadır: Philo, seven ve sevgi; sophus, hikmet. Milet Mektebinin kurucusu Thales (624-540), M.Ö. 28 Mayıs 585 yılında güneşin tutulacağını, daha önceden haber veriyor. Belirtilen tarihte güneş tutulması gerçekleşince Atinalılar, Thales'e sofos (hikmet sahibi, her şeyi bilen) unvanını veriyorlar. Thales'e verilen bu unvan, Pythagoras (585-500)'a kadar devam ediyor. İtalyan Mektebinin kurucusu Pythagoras sofos unvanını kabul etmiyor. Ben, hikmet sahibi, her şeyi bilen biri olamam, ben ancak hikmeti seven biri olabilirim diyor. Filosofos olabileceğini iddia ediyor. Böylece filozof kelimesi oluşuyor. Bu kelimeyi Atik Yunan'da ilk defa kullanan da Pythagoras olmuştur.

Yukarıda etimolojik yapısını belirtmeye çalıştığı felsefe kelimesi için yapılmış olan bazı tanımlara şu şekilde ifade edebiliriz:

Felsefe, yarar gözetmeyen rasyonel bilginin tamamıdır.⁵⁶ Bu tanımlı doğrulamak için Descartes (1596-1650)'in şu ifadeleri aktarılıyor: "Bütün felsefe, kökü metafizik olan, gövdesi fizik ve bu gövdeden çıkan dalları diğer bütün ilimleri oluşturan bir ağaç gibidir".⁵⁷ Bilgiyle eş anlamlı olan bu tanım XVIII. veya XIX. asra kadar varlığını sürdürmüştür.

Lalande'in tanımıyla: "Felsefe, aklî bilgi, kelimenin en geniş manasıyla ilimdir. İster bilgi düzenini, isterse tüm insan bilgisini, az sayıdaki yönetici ilkelere indirgemeye yönelik ve genellikle yüksek bir derecesini sunan düşünce veya çalışmaların tümü felsefeyi meydana getirir. Nesnelerden ayrı ve tabiatın zıttı sayılması yönüyle, zihinle ilgili çalışmaların tümüne felsefe denir. Olaylara yüksekte bakmaktan, bireysel yararların üstüne yükselmekten ve dolayısıyla hayatın kazalarına (accidents) sükûnetle bakmaktan ibaret olan ahlâkî bir duruma da felsefe denilir".⁵⁸

53 Charles Bourdel, *İlim ve Felsefe*, Çev. Mehmet Ali Aynî, İstanbul, 1331, s.yz.

54 Paul Foulquié, A.g.e. s.541.

55 Pierre Hadot, *İlk Çağ Felsefesi Nedir?* Çev. Muna Cedden, Ankara, 2011, s.21.

56 Paul Foulquié, A.g.e. s. 541.

57 A.g.e. Aynî yer.

58 André Lalande, A.g.e, s. 774-776.

İsmail Fennî (1855-1946)'ye göre, kelimenin tam anlamıyla felsefe, metafiziktir.⁵⁹ “Felsefenin en yüksek kısmı, Aristoteles’in dediği gibi teolojidir. Onun da konusu Mutlak Ruh’tan, Tanrı’dan başka bir şey değildir”.⁶⁰

Felsefenin metafizik ve en yüksek kısmının da teoloji olması bu alanda aklın rolünün ne olabileceğini gündeme getirmektedir. İsmail Fennî’nin deyişi ile “acaba aklın kudreti bu konulara ait olan meselelerin hallinde yeterli midir? Bir kere felsefe tarihine atf-ı nazar buyurulsun. Her biri asrın dâhisi olan o büyük feylesofların bu konuda beyan edilen fikirlerinde görülen büyük tezatlar, aklın bu konudaki aczini ispat için başka delilin araştırılmasına ihtiyaç bırakmaz zannederim. Akla bu hususta verilen iktidar, kudret ve Hikmet-i Rabbaniyenin her yerde hazır olan eserlerini görerek kâinatı bu güzel nizam üzere vücuda getiren Kadr-i Mutlak ve Sani-i Hâkim bir Allah’ın varlığını eserden müessire istidlâl tarikiyle anlamaktan ibarettir. O’nun künh ve hakikatini idrakten akıl külliye âcizdir. Bu konuda aklı ölçü kabul etmek, sonsuz fezaı arşın veya metre ile ölçmeye kalkışmak kadar abes ve hüsrânı gerektiren bir belâhet (kalın kafalılık)tır. İşte bu sebebe dayanarak Peygamberimiz Cenab-ı Allah’ın ayetlerini ve kudret alâmetlerini ve hikmetini düşünüp zatını tefekkür etmemekliğimizi emrederek, bizi bu uçuruma düşmekten korumuştur. Buna pek müteşekkik olarak, muhali temenni etmeye kalkışmamız, akla ve hikmete zıt düşer”.⁶¹

Platon (M.Ö. 427-347)’a göre “felsefe doğruya varmak, var olanı bilmek için düşüncenin yöntemli bir çalışmasıdır”.⁶² Filozofumuza göre “felsefe ölümü düşündürmek. Yani ölümü düşünmek, akıbet ve ahret meselelerini araştırmaktır. Ölüm insanlar için en büyük muamma (bilmece)dir. Denilebilir ki bütün mesele-i Ledûnniye (Allah’ın sırlarına ait meseleler) ve metafizik bu ölüm muammasının hakikatini düşünmekten doğmuştur.⁶³ İlimler yaşamak ihtiyacından, felsefe ise ölüm endişesinden doğduğu için felsefenin ve ilimlerin menşei birdir”.⁶⁴

Aristoteles (M.Ö. 384-382)’e göre “felsefe, hakikatin bilgisidir”.⁶⁵ Var olanın ilk temellerini ve ilkelerini araştıran bir bilimdir. Felsefe, varlık olmak bakımından varlık ilmidir. “Felsefe yahut hikmet, en umumi, binaenaleyh insan aklını en fazla ilgilendiren ilmi meselelerin tetkikidir”.⁶⁶

Sunmaya çalıştığımız bu tanımlara ilave olarak şu tanımı da sunmanın doğru olabileceğini düşünüyorum: Felsefe, varlık, bilgi ve değer üzerinde rasyonel, objektif, tutarlı ve şümüllü düşündürmektir. Bu tanım üzerinden biraz düşünüldüğü zaman insan hayatının her alanında felsefenin yer aldığı kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

Yukarıda etimolojik yapısından bahsettiğimiz filozof kelimesi için yapılmış bazı tanımları şöyle sıralayabiliriz: Filozof, insanların elde etmek için heyecanlandığı avantajlardan kopmuş olan, hayatın arızalarından etkilenmeksizin huzur içinde yaşayan kimsedir.

59 İsmail Fennî, *Lügatçe-i Felsefe*, İstanbul, 1341, s. 516.

60 André Lalande, A.g.e. s. 776.

61 İsmail Fennî, A.g.e. s. 516-517.

62 Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1979, s. 78.

63 Rıza Tevfik, *Felsefe Dersleri*, İstanbul, 1330, s. 17.

64 A.g.e, s. 82.

65 Aristoteles, *Metafizik*, çev. Doç.Dr. Ahmet Arslan, C.1, İzmir, 1985, s.150.

66 Charles Bourdel, A.g.e, s.SL.

Başka bir ifadeyle filozof, nedenleri, özellikle olayların (choses) son nedenlerini araştıran kimsedir.⁶⁷ Filozof, felsefeyle uğraşan kimsedir.⁶⁸

İsmail Fennî'nin tanımıyla feylesof veya hakîm: "Eşyaya yüksek bir nokta-i nazardan bakan şahsî menfaatlerin fevkine yükselip hayat arızalarına sükûnetle tahammül eden kimse".⁶⁹

Mehmet İzzet (1891-1930)'in yaptığı bir tanımla filozof: "Kitaplarını kendisi için yazan, yani ruhu ile kitapları arasında ayrılık olmayan, yazarken kılığını değiştirip sahneye alkış toplamaya çıkan aktöre benzemeyen, eserine hüviyetinin en samimi parçalarını sokabilen adamdır".⁷⁰

Buraya kadar verilen bilgilerle ilkin hikmetin ne olduğunu ortaya koymaya çalışıldı. Görüldüğü gibi hikmet Allah tarafından konulmuş küllî bir kavramdır. Daha öncede ifade ettiğimiz gibi hikmet, insanın icat ettiği değil, keşfettiği bir kavramdır. Hikmetin önemi ve büyüklüğü onlarca ayetle, belirtilmektedir. Peygamber Efendimizin birçok hadisleriyle de hikmetin önemi ortaya konulmuştur. Hikmet tek bir küllî kavramdır. Ancak bin bir türlü anlam ve görünümleri vardır. Peygamberlere Allah tarafından kitapla beraber verilen hikmet, doğru ve gerçek hikmettir. Bu hikmet, insanoğlu için en önemli hedeflerden biridir. İnsanoğlu, yaratılışından beri bu hedefe ulaşmak için çaba sarf etmektedir.

Felsefe hikmet sevgisi olduğu için, felsefeyle uğraşan her insan Allah'ın kendine ihsan ettiği tabii donanımı oranında hikmette belli bir noktaya geliyor. Kimileri hedefe yaklaşıyor, kimileri de hedeften uzaklaşıyor.

Hikmete yaklaştığını düşündüğümüz filozoflardan biri olan Sokrates (M.Ö.469-399), bilindiği gibi inandığını yaşadığı için idama mahkûm edilmiştir. Savunmasında şöyle diyor: "Seni serbest bırakacağız ama bir şartla; artık bir daha böyle davranmayacağına ve kimseyi sorguya çekmeyeceğine; hatta filozofluk etmeyeceğine söz vermek şartıyla (...) Eğer bir daha böyle davranırsan, bundan sonraki cezan ölüm olacaktır, deseniz bile ben inandıklarımın asla vazgeçmeyeceğim.

Atinalılar (...) ömrün ve gücüm oldukça da iyi biliniz ki, felsefeyle uğraşmaktan, karşıma çıkan herkesi buna teşvik etmekten, felsefeyi öğretmekten vazgeçmeyeceğim. (...) Şunu iyi biliniz; bana bunu Tanrı emrediyor ve ben bugüne kadar yaptığım, anlattığım hiçbir şeyi para karşılığında yapıp anlatmadım. Her zaman sizin ruhlarınızın yükselmesi, zenginleşmesi ve daha iyi terbiye edilmesi için uğraştım. Ve sizi hiçbir zaman aldatmadım. Evet, benim görevim, size erdemin para ile elde edilemeyeceğini, tam tersine erdemin parayı getirdiğini söylemektir. (...) Ama bilin ki bir değil bin kere ölmem gerekse bile, yolumdan dönmeyeceğim, kendi doğrularımı söylemekten çekinmeyeceğim".⁷¹ Sokrates'in bu ifadeleri gerçek iman sahibi olan bir insanın tavrı değil midir? Sokrates gerçek filozoflardan biridir.

Gazâlî (1058-111)'nin şu ifadeleri de felsefeyle uğraşmanın zaruriyetini ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir: "Yakinen anladım ki bir bilimde, o sahadaki en âlim kimsenin seviyesine gelip te onu aşacak derecede, o ilme vakıf olmayan kimse, herhangi

67 Paul Foulquié, A.g.e s. 540.

68 André Lalande, A.g.e, s. 772.

69 İsmail Fennî, A.g.e, s. 514.

70 Mehmet İzzet, *Millî Mecmua*, C. 4, Sayı: 40, İstanbul, 1341, s. 655.

71 Platon, *Sokrates'in Savunması*, Çev. Ahmet Görgülü, İstanbul, 2009, s. 52-53.

bir bozukluğa muttali olamaz. İnsan ancak bu şartlar altında iddia ettiği eksikliklerde haklı olabilir. Ben İslâm âlimleri içinde inayet ve himmetini buna teksif etmiş olan birini göremedim. (...) Nihayet anladım ki, mezhebi (sistemi) anlamadan ve künhüne varmadan reddetmek, karanlığa taş atmaktır”.⁷²

Bu ifadelerin sahibi için düşünceyi durdurdu, felsefeyi yasakladı denilebilir mi? Gazâlî felsefenin içinde erimeyip felsefeyi içinde eriten orijinal bir filozofumuzdur. Bir Müslüman düşünürün felsefe içinde erimemesi, Kur'an ve sünneti ölçü olarak kabullenmesi ile gerçekleşebilir.

Gazâlî'nin yaptığı felsefî çalışmaların siyaseten yazıldığını iddia edenler, doğru karar vermemiş gibi görünmüyorlar. Bir insan aynaya baktığı zaman sadece kendisini görebilir. Kendileri siyasete engaje olabilirler fakat Gazâlî böyle değildir. Bunun için Gazâlî'nin Sultan Sencer'a cevabî mektubunu okumak gerekir. Siyasetin ordu gücüyle başaramayıp Gazâlî'den yardım istemesi üzerine, Gazâlî'nin, kalem gücüyle ümmeti Bâtınlık belasından korumaya vesile olması siyaset değil gerçek mümin bir âlimin zorunlu görevlerinden biridir. Bir insanın tarafsız olabilmesi, değişmeyen yasalara bağlılığı oranındadır. Gazâlî'nin verdiği önemli hükümler Allah'ın değişmesi imkânsız ayetleri gereğince. Filozofları tekfir meselesi, Allah'ın hükümlerini açıklamaktır. Bu da her Mümin düşünürün tabii ve zorunlu görevidir.

Hedeflenen gerçek hikmetten uzaklaşan düşünürler ise Allah'ı işin içine girdirmiyor ve genelde inkarcı olarak, agnostisizmde, mistisizmde, idealizmde, nominalizmde, rasyonalizmde, materyalizmde, realizmde, ateizmde, nihilizm ve pragmatizm gibi izmlerde kalabiliyor. Bu bakımdan felsefe değil filozof hataya düşüyor. Eğer bir suçlu varsa felsefe değil filozoftur. Felsefe etkili bir alettir, kullanılışına göre 80 yaşındakini dalalete düşürebilir, ancak 90 yaşındakini de hidayete getirebilir.

Bilindiği üzere felsefenin beşiği Grek dünyası olmayıp insan zihnidir. Felsefe antik Yunanla başlamaz. İnsan zihni esas olduğu için felsefe ilk insanla yani Hz. Âdem ile başlar. Hz. Âdem (a.s) peygamber olduğu için, felsefe peygamberle başlar. Dolayısıyla felsefe çok önemli ilimlerden bir tanesidir denilebilir.

Vermeye çalıştığımız hikmet tanımlarıyla, belirtmeye gayret ettiğimiz felsefe tanımları, birçok noktada çelişki değil uygunluk arz etmektedir. Gerçek hikmetle gerçek felsefe arasında hemen hiçbir çelişki yoktur denilebilir.

Din-felsefe ilişkisine baktığımız zaman, gerçek din ile gerçek felsefe arasında bir çelişki yine göremeyiz. “Gerçek dinin kaynağı vahiydir, felsefenin kaynağı ise akıldır” ifadesi doğrudur. Akıl vahyin emrine girerek gerçek doğruya ulaşabilir. Vahyi Allah indirdi, akı da Allah lütfetti ki Allah'ın ayetleri akılla açıklanabilsin.

Emile Boutroux (1845-1921)'ya göre “felsefe bazı yönleri ile bizzat dinden doğmuştur”.⁷³ Bergson (1859-1941)'ün ifadesiyle “geçmişte olduğu gibi bugünde ilimsiz, sanatsız, felsefesiz toplumlar olacaktır. Fakat dinsiz bir toplum asla”.⁷⁴ Hegel (1770-1831)'e göre “felsefe, ruhu bilgi ile dinî doğruyu, zekâ ile uzlaştırmak için kendini dine vermeye mecburdur. Din var olmak için felsefeye muhtaç değildir”.⁷⁵

72 Gazâlî, *Dalaletten Hidayete*, Çev. Doç.Dr. Suphi Furat, İstanbul, 1978, s. 44

73 Emile Boutroux, *Çağdaş Felsefe İlim ve Din*, Çev. Yard. Doç. Dr. Hasan Katipoğlu, İstanbul, 1988, s.2.

74 Henry Bergson, *Les Deux Sources de la Morale et de la religion*, Paris, 1948, P.105.

75 Francis Kaplan et et Jean-Louis Vieillard-Baron, *Introduction à la philosophie de La Religion*, Cerf. 1989, P.16.

İbn Rüşd (1126-1198), din-felsefe ilişkisi hakkındaki görüşlerini şöyle dile getirmektedir: “Şer’î bakış açısı ile felsefeye ve mantık ilimlerine bakmanın şeriata göre mubah mı, yoksa yasaklanmış mı, yoksa emredilmiş mi olduğunu araştırmaktır. Emredilmiş ise mendub olarak mı, yoksa vacip olarak mı emredilmiştir?⁷⁶ (...) Allah, birçok ayetlerde, var olanları akıl ile değerlendirmeyi, onlara akıl vasıtasıyla bakmayı zorunlu kılmaktadır. Şeriatın zorunlu kıldığı bu değerlendirmenin de, bilinenden bilinmeyi çıkarmaktan öte bir şey olmadığı kesindir. Öyle ise biz insanların var olanlara aklî kıyas ile bakmamız vaciptir.⁷⁷ (...)”

Nasıl bir fıkıhçı hükümleri derinliğine anlamak (tefekkuh) emrinden, çeşitli türleriyle fikhî kıyasları (kriterleri) ve bunlardan kıyasî olanlarla, kıyasî olmayanları bilip ayırt etmesi gerektiği hükmünü çıkarıyorsa; aynı şekilde arif kişinin de var olanları düşünme emrinden; aklî kıyas ve kıyasın türlerini bilmek gerektiği hükmünü çıkarması icap eder. (...)”

Şeriat açısından fikhî kıyaslar üzerinde düşünmek gerekli olduğu gibi, aklî kıyas türleri üzerinde düşünmek de gereklidir.⁷⁸

Düşünürümüze göre “halkın aşağılık takımından bir kısmının felsefeye bakması nedeniyle sapıttıklarının zannedilmesinden dolayı, bazı kimselerin hikmet kitaplarına bakmayı yasaklamaları; bir topluluğun, (su içerken) suyun boğazında kalıp ölmesi nedeniyle susamış kimseyi tatlı ve soğuk suyu içmekten alıkoyan kimsenin (tutumu) gibidir.⁷⁹ (...) Demek istiyorum ki: Hikmet (felsefe) şeriatın arkadaşları ve sütkardeşidir. (...) Ayrıca ikisi tabiatları itibarıyla kardeş, cevherleri itibarıyla de iki dost oldukları halde aralarında düşmanlık, boğuşma ve nefret bulunması da bizi fazlası ile üzmektedir”.⁸⁰

Yukarıda belirttiğimiz gibi Kur’an-ı Kerimde bir ayette geçen tefekkuh hükmü gereğince İslâm Hukukunun İslâm âleminde son derecede gelişmesi yerinde ve çok önemli bir husustur. Buna karşılık var olanları akılla değerlendirmeyi zorunlu kılan birçok ayetlerin hükümlerine gereken değerin verilmeyişi biraz çelişki arz etmektedir. Kur’an-ı Kerimdeki ilim ve düşünmeyi teşvikle ilgili ayetlerin sayısı 750’yi aşmaktadır. Ayrıca Kur’an’da “akıl” ve türleri 49; tefekkür 18; tedebbür 4; kalp sahipleri 16; kalp 132 ayette geçmektedir.

Bu ilâhî esaslar gereği İslâm âleminde son derece gelişmesi gereken önemli ilimlerden biri olan felsefeye muhalefetin gerekçesi anlaşılamıyor. Bu önemli ilme en mütediyyin, en zeki ve akl-ı selim sahibi Müslümanların soyunması gerekmektedir.

Kâtip Çelebi (1609-1657)’ye göre, Fatih Sultan Mehmet (1432-1481) Semaniye Medreselerini yaptıınca Haşiye-i Tecrid ve Şerh-i Mevakif derslerinin öğrenimini vakfiyesine şart olarak kaydetmişti. Daha sonra gelenler, bu dersler felsefiyattır diyerek kaldırıp yerine Hidaye ve Ekmel derslerini koydular.⁸¹ Felsefenin tedrisattan kaldırılmasıyla medreselerde “ilimlerin rüzgârı durdu. İlimler bütünüyle yok oldu”.⁸² Araf suresinin 185. ayetinde “Göklerin ve yerin hükümranlığını, Allah’ın yarattığı her şeyi ve ecellerini düşünmüyorlar

76 İbn Rüşd, *Faslû'l-Makal*, Çev. Doç. Dr. Bekir Karlığa, İstanbul, 1992, s. 63.

77 A.g.e, s.65.

78 A.g.e, s.69.

79 A.g.e, s.72-73.

80 A.g.e, s.115-116.

81 Kâtip Çelebi, *Mizan-ül Hak fi İhtiyari'l-Ehakk*, İstanbul, 1286, s. 6-7.

82 Kâtip Çelebi, *Keşf-üz-Zunun'an Esâm'il-Kütüp ve'l-Funun*, C. I, İstanbul, 1971, s. 680.

mi? Bundan sonra hangi söze inanacaklar”, geçen “evelem yenzurû” (düşünmüyorlar mı?) ifadesini *bakar* (!) gibi gözle bakmak sandılar.⁸³

Felsefe aleyhtarlığı Şeyhülislâm Ebu İshak İsmail (1645-1726) Efendi’de de görülmektedir. “27 Nisan 1713’te Varadin bozgununda şehit olan Damat Ali Paşa’nın”⁸⁴ vakfettiği kitapların arasındaki felsefe, hikmet, nücum, tarih ve şiire ait kitapların vakfının sahih olmayıp şer’an caiz olmadığına dair fetva vermiştir. Aralık 1716 tarihli bir fermanla bu kitaplar Ali Paşa’nın kütüphanesine konulmayıp saraya alınmıştır. Vakfedilen bu kitaplar şimdi Süleymaniye kütüphanesinde bulunmaktadır.⁸⁵

Verilen ifadelerden de açık olarak anlaşılacağı gibi, Osmanlı Medreselerinde ilmin sönmesi, felsefenin tedrisattan kaldırılmasıyla vuku bulmuştur denilebilir. Medreselerden hiçbir zaman kaldırılmayan ve tedrisi zorunlu görülen hadis, fıkıh, tefsir, kelâm ve mantık dersleri bu müesseselerde ilmin sönmesini önleyememiş görünmektedir.

Allah’ın emrettiği, Resulullah’ın methettiği düşünceyle daha fazla uğraşan felsefenin İslâm kültüründe kaldırılmaya çalışılması nasıl yorumlanabilir? Bu ilmin insanı ateizme, dinsizliğe sürüklediği mi düşünülüyor? Günümüz dünyasındaki din dışı hayat sürdüren insanların yüzde doksanın felsefe bilmediği, felsefeyle uğraşmadığı bir gerçektir. Felsefeyle uğraşanların da yüzde doksanın inkârcı olmadığı abartılı bir ifade değildir. Durum böyle olunca İslâm dünyasındaki felsefeye yapılan saldırılar, felsefeyi bilmeyişten, gerçek felsefenin cehaletinden kaynaklanmaktadır.

Kindî (796-866) şöyle diyor: “Vahiy ile felsefî bilginin amacı aynıdır; ikisi de insanın yetkinliğini ve mutluluğunu esas almıştır. Bunun da ötesinde Allah’ın varlığı ve birliği gibi problemler, hatta tüm yararlı olanlara yönelme ve zararlılardan sakınma gibi hususlar felsefenin temel meselesidir. Öte yandan Peygamberin Allah’tan getirdiği bilgiler de tümüyle bu tür bilgilerdir. O halde gerçeğe sahip olanlar katında çok değerli olan bu ganimete (felsefeye) sahip olmalıyız”.⁸⁶

Farâbî (870-950), felsefeyle meşgul olacak insanlarda bulunması gereken meziyetleri şöyle ifade ediyor: “ Hikmet ve felsefe öğrenmeye başlayanların, doğru ve tam mizaçlı bir genç olması, iyi kimselerin taşıdığı âdetleri taşıması, ilk önce Kur’an, dil ve şeriat ilimlerini öğrenmiş bulunması, nefesine hâkim, iffetli ve doğru olması, ahlâksızlık, hainlik, hile ve dolandırıcılıktan uzak bulunması; geçim gâilesi ile kalbinin dolu olmaması lazımdır. Şerî ve dinî vazifelerini yerine getirmeli, şeriatın esas ve adabından hiçbirini terk etmemelidir. İlim ve âlimleri büyük büyük tutmalı, ilim ve âlimlerden başka bir şeyi saygıya değer saymamalıdır. Felsefeyi bir kazanç vasıtası yapmamalıdır. Bu sıfatlardan ayrı olanlar sözde hâkimlerdir”.⁸⁷

83 Kâtip Çelebi, *Mizan-ül Hak fi İhtiyari’l-Ehakk*, İstanbul, 1286, s. 8-9.

84 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 4, İstanbul, 1972, s. 9-10.

85 İsmail Hakkı, Uzun çarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 4, 2.kısım, İkinci baskı, Ankara, 1983, s. 305.

86 Kindî, *Felsefî Risaleler*, Çev. Prof.Dr. Mahmut Kaya, İstanbul, 1994, s. XXVIII.

87 Farâbî, *İhsâu’l-Ulum*, Çev. Ahmet Ateş, İstanbul, 1990. s. 9.

İbn Haldun (1332-1406) felsefeyle uğraşacaklar için şu görüşü savunuyor: “Onu tetkik etmek isteyen bir kimse şer’î ahkâmı dolu, tefsir ve fıkha vakıf olduktan sonra tetkik etmelidir. İslâmî ilimlerden habersiz olan bir kimse bunun üzerine düşmemelidir.”⁸⁸

Elmalılı Muhammet Hamdi Yazır (1878-1942)’ın felsefe hakkındaki diğer bazı görüşlerini şöyle belirtebiliriz: “Garb âlemi, bizim din ve Kur’an ilmimize varıncaya kadar en mühim kitaplarımızı tercüme ederek kendi malumatına zam ederken ve (Şaranî’nin Mizan-ı Kübra) sını bile o yolda mütalaa ile İslâm usulünü tahrif edecek neticeler çıkarmaya çalışırken, biz niçin onların ilim ganimetlerinden mahrumiyet içinde kalalım ve niçin, bu mahrumiyetten kurtulmak maksadı ile mütemadiyen kendimizden çıkıp onlar gibi, olmaya meyledelim? Kur’an’ı tercüme edip okuyan ve İslâm’a karşı onunla da silahlanan Frenkler, Müslüman olmuyorlarsa, onların felsefelerini okuyup anlayacak ve kendilerine karşı bununla da silahlanacak Müslüman niçin Frenk oluversin? (...) Bizi Avrupa içinde eritip kaynatmaya çalışmak bir dalâlet ve fakat Avrupa’yı bizim içimizde eritip kaynatmaya çalışmak, bilakis, bir vecibe demektir”.⁸⁹

Elmalılı’nın diğer bir görüşüne göre Garb aklı bütün sistemleri ve seyri ile bizim dinimiz olan Allah’ın Birliği ilkesine doğru koştaktadır. Bu nedenle Descartes’le başlayan Modern Çağ felsefesi ile Müslümanların tanışması sağlanmalıdır. Düşünürümüze göre “Descartes’le başlayan son asır felsefesi ile tanışmamız sağlanabilirse, felsefenin İslâm’dan maada bütün dinlere haram olacağını bilfiil ispat etmek mümkün olacaktır”.⁹⁰

Roger Verneaux (1907-1997)’ya göre, felsefî çalışmaya imanın girmek mecburiyeti vardır. Bunlar farklı iki düzendir, ancak insanî düşünceyi tehdit eden sıkıntılar arasında filozofa sadece aşkın olan iman rehberlik edebilir. Tıpkı kutup yıldızının gemilere rehberlik yaptığı gibi... “Tabîî olarak diyoruz ki iman felsefeyi, felsefenin bizzat kendi düzenini hatalardan korur, aksi halde yanlış adımlar atılır”.⁹¹

Verilen bu bilgilerden açıkça anlaşılacağı üzere felsefeyle uğraşacakların manevî yönünün kuvvetli olması dinî değerleri bilmesi ve yaşaması gerekmektedir. Bu eğitim de, nispeten İlahiyat Fakültelerinde verilmektedir. Bu nedenle felsefe eğitim ve öğretimine en elverişli yerlerin başında İlahiyat Fakülteleri gelir. İlahiyat Fakültelerindeki felsefe derslerini kaldırmak değil daha ciddi hale getirmek zorunluluk arz etmektedir. Felsefe eğitim ve öğretiminde “felsefe ve felsefe tarihi objektif olarak birbirine bağlıdır ve birbirinden çözümlerine olanak yoktur. (...) Felsefe alanında bugün bir şeyi öğrenmek ve bu alanda çalışmak, geçmişteki başarıları sürekli bir şekilde göz önünde bulundurmayı, onlar üzerinde düşünmeyi gerektirir”.⁹²

Yeni açılan İlahiyat ve İslâmî Bilimler Fakültelerinde, Felsefe Tarihi Anabilim Dalının eğitim programında yer almaması, acilen giderilmesi gereken bir zarurettir. İlahiyat fakültelerinin eğitim programında zorunlu ders olarak iki kredi saatlik felsefeye giriş dersi; dört kredi saatlik felsefe tarihi; iki kredi saatlik sistematik felsefe yer almalıdır. Ayrıca tüm üniversitelerimizin bütün fakültelerine iki kredi saatlik Felsefeye Giriş dersi konmalıdır. Bu

88 İbn Haldun, *Mukaddime*, Çev. Süleyman Uludağ, C. II, İstanbul, 1983, s. 1255.

89 Paul Janet-Gabriel Séailles, *Metalip ve Mezahip*, Çev. Elmalılı M. Hamdi Yazır, İstanbul, 1978, ss. XXX-XXXI.

90 A.g.e, s. LII.

91 Roger Verneaux, *Egzistansiyalizm Üzerine Dersler*, Çev. Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi, Kayseri, 1994, s. 1.

92 Heinz Heimsoeth, *Felsefenin Temel Disiplinleri*, Çev. Takiyettin Mengüşoğlu, İstanbul, 1981, s. 10.

derslerin öğretilmesi, diğer derslerin anlam ve önemini, bir ilahiyat mensubunun görev ve sorumluluklarının daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Çağdaş ilahiyat eğitiminde kaçınılması imkânsız derslerin önde gelenlerinden biri de Felsefe Tarihidir.

Felsefe Tarihi'nin Önemi

Bir filozofun varlık anlayışı, kozmogoni anlayışı, âlem anlayışı, din anlayışı, ahlâk anlayışı, değer anlayışı, insan anlayışı, toplum anlayışı, eğitim anlayışı, devlet anlayışı, siyaset anlayışı, ekonomi anlayışı, hürriyet anlayışı, eskatoloji anlayışı, fizik-metafizik anlayışı, ilim (bilgi) anlayışı, estetik anlayışı, tarih anlayışı, ortaya koyduğu kavramlar ve düşünce tarihine getirdiği yenilikler, derli toplu olarak Felsefe Tarihi'nde verilir.

Felsefî sistemlerin doğuşu, farklılıkları, medeniyetlerin doğuşu ve farklılıkları, medeniyetler arası ilişkiler, her felsefî çağın özellikleri, Rönesans ve reformun ne olduğu, Antik Çağ, Orta Çağ, Yeni Çağ ve Çağdaş Felsefe'nin mukayeseli bilgisi de felsefe tarihi ile elde edilir. Dolayısıyla beşerî bilgilerin temeli Felsefe Tarihi'ne dayanmaktadır denilebilir. -Lâ teşbih ve lâ temsil- Allah'ın koyduğu din için Kur'an-ı Kerim ne ise, yani Kur'an ve Sünnet olmadan nasıl İslam şeriatı anlaşılabilir, beşerî bilimler için felsefe tarihinin rolü de biraz buna benzemektedir.

İslâm felsefesi; Sokrates, Platon, Aristoteles, Plotinus gibi filozofların görüşlerinin bilinmesiyle anlaşılabilir. Bu da Antik Felsefe tarihinin bilinmesi mecburiyetini gerektirir. Parmenides, Sokrates, Platon, Aristoteles, Plotinus, Augustinus, Anselmus, Duns Scotus, Aquin'li Thomas, Jean Bodin, Descartes, Pascal, Spinoza, Leibniz, John Locke, Berkeley, David Hume, C.Wolff, Kant, Fichte, Schelling, Hegel, A.Comte, Marx, Jaspers, G.Marcel, Wittgenstein, Whitehead, Sartre gibi filozofların görüşleri bilinmeden din felsefesi nasıl anlaşılabilir? Ayrıca, ahlâk felsefesinin, sorumluluk felsefesinin, tarih felsefesinin, sanat felsefesinin, siyaset felsefesinin, bilim felsefesinin, insan felsefesinin, bilgi felsefesinin temelleri de Felsefe Tarihi'ne dayanır. Antik Doğu ve Antik Batı felsefelerinin mukayesesi felsefe tarihi bilgisi almadan nasıl yapılabilir? Filozofların görüşlerinin mukayeseli açıklanabilmesi, değişmeyen Hakikat'in büyüklüğü, ancak Felsefe Tarihi'nde yer alan izafi görüşlerin bilinmesiyle anlaşılabilir. İlahiyat Fakültesi mezunu olan bir kimse İslâmî ilimleri üst düzeyle bilmek mecburiyetindedir; bununla beraber gitgide küreselleşen çağdaş bir dünyada "varım" diyebilmesi için en az bir papaz kadar felsefeyi de bilmek zorundadır. Bunun yolu da felsefe tarihi öğretiminden geçer. Analitik ve kritik düşüncüyü öğrenmek diğer ilimlerin anlaşılmasını daha da kolaylaştıracaktır. Felsefeyi öğrenmenin, müstakil düşünceli filozof olabilmenin biricik yolu öncelikle diğer filozofların düşündüklerini bilmekten, dolayısı ile Felsefe Tarihini bilmekten geçer. Daha sayabileceğimiz birçok nedenle, yukarıda da belirtildiği gibi, Felsefe Tarihi'ni zorunlu ders olmaktan çıkartmak, tedrisattan kaldırmak, felsefeyi tedrisattan kaldırmak anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, Felsefe Tarihi Anabilim Dalı'nın İlahiyat Fakülteleri'nde bulunması zarureti yanında, belirttiğimiz gibi müfredata Felsefe'ye Giriş ve sistematik felsefe derslerinin de zorunlu olarak konulmasının önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Abdel-Nour, *Dictionnaire Arabe-Français*, Beyrut, 1986.

Aclûnî, *Keşfü'l-Hafa ve Müzîlül-İlbas, Amma İştehera Mine'l-Ehadis Âlâ Elsinetinnas*, C. I, Beyrut, 1351.

- Akarsu, Prof.Dr. Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1979.
- Armand, Cuviller, *Nouveau Vocabulaire Philosophique*, Paris, 1970.
- Aristoteles, *Metafizik*, Çev. Doç.Dr. Ahmet Arslan, C. 1, İzmir, 1985.
- Ayverdi, İlhan, *Misalli Türkçe Sözlük*, C. I, İstanbul, 2005.
- Bergson, Henry, *Les Deux Sources de la Morale et de la religion*, Paris, 1948.
- Boutroux, Emile, *Çağdaş Felsefe İlim ve Din*, Çev. Yard. Doç.Dr. Hasan Katipoğlu, İstanbul, 1988.
- Charles, Bourdel, *İlim ve Felsefe*, Çev. Mehmet Ali Aynî, İstanbul, 1331.
- Elmalılı, M.Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Sadeleştirenler: Doç.Dr. İsmail Karaçam ve ekibi, C. 2, İstanbul, Tarihsiz.
- Elmalılı, M.Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Meali*, Hazırlayanlar: Selahaddin Kaya ve Arkadaşları, İstanbul, Tarihsiz.
- El-Mevarid, Çev. Mevlüt Sarı, İstanbul, 1980.
- Fahreddin Râzî, *Tefsir-i Kebir*, Çev. Prof.Dr. Suat Yıldırım ve arkadaşları, İstanbul, 2007.
- Farâbî, İhsâü'l-Ulum, Çev. Ahmet Ateş, İstanbul, 1990.
- Francis, Kaplan, et et Jean-Louis Vieillard-Baron, *Introduction à la philosophie de La Religion*, Cerf, 1989.
- Foulquié, Paul, *Dictionnaire de la langue philosophique*, Paris, 1992.
- Gazâlî, *Dalaletten Hidayete*, Çev. Doç.Dr. Suphi Furat, İstanbul, 1978.
- Gazâlî, *İhyau Ulumi'd-Din*, Çev. Ahmet Serdaroglu, C.I, İstanbul, 2011.
- Gilson, Etienne, *Orta Çağda Felsefe*, Çev. Ayşe Meral, İstanbul, 2007.
- Gilson, Etienne, *Orta Çağ Felsefesinin Ruhu*, Çev. Şamil Öçal, İstanbul, 2004.
- Hadot, Pierre, *İlk Çağ Felsefesi Nedir?* Çev. Muna Cedden, Ankara, 2011.
- Heimsoeth, Heinz, *Felsefenin Temel Disiplinleri*, Çev. Takiyettin Mengüşoğlu, İstanbul, 1981.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, Çev. Süleyman Uludağ, C. II, İstanbul, 1983.
- İbn Rüşd, *Faslü'l-Makal*, Çev. Doç.Dr. Bekir Karlığa, İstanbul, 1992.
- İsmail Fennî, *Lügatçe-i Felsefe*, İstanbul, 1341.
- İsmail Hakkı, Uzun çarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 4, 2.kısım, İkinci baskı, Ankara, 1983.
- İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 4, İstanbul, 1972.
- Janet Paul - Séailles Gabriel, *Metalip ve Mezahip*, Çev. Elmalılı M.Hamdi Yazır, İstanbul, 1978.
- Kâtip Çelebi, *Mizan-ül Hak fi İhtiyari'l-Ehakk*, İstanbul, 1286.
- Kâtip Çelebi, *Kesf-üz-Zunun'an Esâm'il-Kütüp ve'l-Funun*, C. I, İstanbul, 1971.
- Kindî, *Felsefî Risaleler*, Çev. Prof.Dr. Mahmut Kaya, İstanbul, 1994.
- Kur'an-ı Kerim.
- Lalande, André, *Vocabulaire Technique et Critique de la philosophie*, Paris, 1980.
- Mâtürîdî, *Te'vilatü Ehl-i Sünnet*, Tahkik: Fatma Yusuf el-Hiyemî, C. I, Şam, 2003.
- Mehmet İzzet, *Millî Mecmua*, C. 4, sayı 40, İstanbul, 1341.
- Muhammed Salâhî, *Kamus-ı Osmanî*, İstanbul, 1329.
- Müncid, Beyrut, 1927.
- Platon, Sokrates'in Savunması, Çev. Ahmet Görgülü, İstanbul, 2009.
- Rıza Tevfik, *Felsefe Dersleri*, İstanbul, 1330.
- Robert Paul, *Dictionnaire Alphabétique et Analogique de la langue Française*, Paris, 1974.
- Sahih-i Buharî ve Tercümesi*, Çev. Mehmet Sofuoğlu, C. 3, İstanbul, 1987, s. 1334; C. 5, İstabbul, 1989.

Sünen-i Tirmizi, Çev. Osman Mulla mehmetoğlu, C. 4, İstanbul, Tarihsiz, s. 425; *Sünen-i İbn Mace*, Çev. Haydar Hatipoğlu, C. 10, İstanbul, Tarihsiz.

Verneaux, Roger, *Egzistansiyalizm Üzerine Dersler*, Çev. Prof.Dr. Murtaza Korlaelçi, Kayseri, 1994.